

Pazuhesname-ye Alavi (Imam Ali's Studies),

Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)

Biannual Journal, Vol. 14, No. 1, Spring and Summer 2023, 151-172

<https://www.doi.org/10.30465/alavi.2024.47790.2623>

An analysis of Imam Ali's methods in managing political and social crises

Enayat Sharifi*

Abstract

The government of Imam Ali (peace be upon him) has faced the most political, social, economic and... This research aims to answer this basic question with a descriptive and analytical method, what were the methods of Imam Ali (peace be upon him) in managing political and social crises? The findings of the research show that Hazrat was able to use three methods; cognitively, emotionally and behaviorally to manage political and social crises during his Clarification of beliefs and convictions, political and social awareness, political exposure of opponents and answers to doubts from the most important cognitive methods, love and compassion, friendship and tolerance, preaching from the most important emotional methods and application of moral principles, consultation Adhering to commitments, confronting heretics and appropriate violence are some of the behavioral methods of His Holiness in managing political and social crises.

Keywords: Crisis management, Imam Ali (peace be upon her) Political crisis management, Social crisis management, Cognitive methods, emotional methods, Behavioral methods.

* Professor of Theology and Islamic Studies, Faculty of Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran,

Enayat.sharifi@yahoo.com

Date received: 22/01/2024, Date of acceptance: 14/09/2024

تحلیلی از روش‌های امام علی (ع) در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی

عنایت شریفی*

چکیده

حکومت امام علی (علیه‌السلام) همانند سایر حکومت‌ها در بازده زمانی خود از بیشترین بحران‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و... مواجه بوده است. این پژوهش در صدد است با روش توصیفی و تحلیلی در این مورد به این سؤال اساسی پاسخ دهد که روش‌های امام علی (علیه‌السلام) در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی چگونه بوده است؟ یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که حضرت توانست با سه روش؛ معرفتی، عاطفی و رفتاری بحران‌های سیاسی و اجتماعی دوران حکومتش را مدیریت نماید. تبیین باورها و اعتقادات، آگاهی بخشی سیاسی و اجتماعی، افشاگری سیاسی مخالفان و پاسخ به شبهات از مهم‌ترین روش‌های معرفتی، محبت و مهرورزی، رفق و مدارا، موعظه از مهم‌ترین روش‌های عاطفی و کاربست اصول اخلاقی، مشورت، پایبندی به تعهدات، مواجهه با بدعت‌گذاران و خشونت‌بجا از روش‌های رفتاری حضرت در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی می‌باشند.

کلیدواژه‌ها: مدیریت بحران، امام علی (علیه‌السلام)، مدیریت بحران سیاسی، مدیریت بحران اجتماعی، روش‌های معرفتی، روش‌های عاطفی، روش‌های رفتاری.

۱. مقدمه

بحران‌ها همواره یکی از چالش‌ها و معضلات حکومت‌ها و دولت‌ها می‌باشند به همین دلیل بحران مدیریت همواره مورد توجه حاکمان و دولت‌ها بوده است و از سوی اندیشمندان و

* استاد الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران، Enayat.sharifi@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۰۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۲۴

متفکران الگوهای مختلفی همانند؛ الگوی تقدیرگرا، الگوی خوداتکا، الگوی سیستمی، الگوی شش مرحله‌ای، الگوی رسیدگی جامع و الگوی عملیاتی. (حسین‌زاده جاغرق (۱۳۹۱)، ص ۶۷). در این میان حکومت علوی همانند سایر حکومت‌ها در بازده زمانی خود از بحران‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و... برخوردار بوده است. به نظر می‌رسد بیشترین بحران‌ها در دوران حکومت حضرت بحران‌های سیاسی و اجتماعی می‌باشد. بحران‌هایی همانند؛ شورش مردم بصره، شورش شهرهای مرزی، مخالفت و بیعت نکردن با امام (علیه‌السلام)، ایجاد سه جنگ؛ جمل، صفین و نهروان، هجوم به شهرها، مخالفت عایشه، اقدامات ابوموسی اشعری در کوفه، ناامن کردن راه‌ها توسط فرماندهان معاویه، ترور شخصیت‌ها و یاران امام (علیه‌السلام)، فراری دادن و جذب کارگزاران امام (علیه‌السلام) و... با همه این مشکلات فراوان ایشان با مهارت‌های خاصی بحران‌ها را مدیریت می‌نمایند. عدالت را در روزگار ظلم و ستم سامان می‌دهد، فقر را در شرایط بحرانی از بین می‌برد، آرامش را به ملت خود هدیه می‌کند، تبعیض و فساد را ریشه کن می‌سازد، هرگونه تجاوز و تهاجم مسلحانه را از جامعه خود دور می‌سازد و... براین اساس توانست با توجه به مقتضیات زمان، روش‌هایی را در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی استفاده نماید که این روش‌ها را می‌توان به روش‌های؛ معرفتی، عاطفی و رفتاری تقسیم کرد. پژوهش حاضر در صدد است با روش توصیفی و تحلیلی در باره روش‌های امام علی (علیه‌السلام) در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی به سؤالات ذیل پاسخ دهد:

۱. روش‌های معرفتی امام علی (علیه‌السلام) در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی کدامند؟

۲. روش‌های عاطفی امام علی (علیه‌السلام) در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی کدامند؟

۳. روش‌های رفتاری امام علی (علیه‌السلام) در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی کدامند؟

در باره پیشینه این تحقیق تاکنون آثار فراوانی به رشته تحریر در آمده است از جمله؛ کتاب سیاست و مدیریت سیاسی از دیدگاه امیر المؤمنین علی (علیه‌السلام) با تأکید بر بررسی مکاتبات علی (علیه‌السلام) و معاویه اثر محمد جانی پور که توسط انجمن علوم قرآن و حدیث در سال ۱۳۹۰ به چاپ رسیده است، کتاب الگوی مدیریت و سازماندهی سیاسی فضا در نهج البلاغه اثر ندا حاج عظیمیان که توسط انتشارات کیان دانش در سال ۱۴۰۱ به چاپ رسیده است

تحلیلی از روش‌های امام علی(ع) در مدیریت بحران‌های ... (عنایت شریفی) ۱۵۵

یایان‌نامه ارشد با عنوان بررسی نظام کنترل در سیره امام علی(علیه‌السلام) اثر رضا آبروش در مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی که در سال ۱۳۹۱ دفاع شده است و مقالات؛ مدیریت بحران در سیره امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) اثر روح الله تولائی در فصل‌نامه علمی و توسعه سازمانی پلیس در سال ۱۳۸۶، بررسی مدیریت بحران جمل اثر آقایان ولی الله نقی پور و رضا ابرون در مجله حکومت اسلامی ش ۸۸ در تابستان ۱۳۹۷، مؤلفه‌های روش مدیریت در نهج‌البلاغه، اثر آقایان، علی نقی لزکی و رضا جعفری فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه سال ۸، شماره ۳۲، الگوی مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی از منظر امیرالمؤمنین علی(علیه‌السلام) اثر محمدرضا ستوده نیا و محمدجانی‌پور در مجله پژوهشنامه علوی، دوره سوم، شماره ۶ در سال ۱۳۹۱ و اصول و راهبرد امام علی (علیه‌السلام) در مدیریت بحران‌های سیاسی، اجتماعی اثر عبدالرضا باقی، احمدرضا شاملیو فاطمه زهرا تصدیقی در مجله مدیریت فرهنگی شماره ۲۷، سال ۹۵. ولی به نظر می‌رسد هرچند آثاری فراوانی درباره مدیریت بحران‌های سیاسی به نگارش در آمده است. ولی اثر مستقل و درخور توجهی در روش‌های امام علی(ع) در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی نگارش نیافته است. از این‌رو این نوشتار در صدد است که به صورت جامع نقش روش‌های سه‌گانه؛ معرفتی، عاطفی و رفتاری امام علی (علیه‌السلام) در مدیریت‌های سیاسی و اجتماعی را با رویکرد توصیفی و تحلیلی مورد بررسی قرار دهد از این جهت روش‌های طرح شده در این نوشتار جدید بودن کار و تحقیق را روشن می‌سازد.

۲. مفهوم‌شناسی

۱.۲ مدیریت

برخی مدیریت را علم و هنر برای برنامه‌ریزی، هماهنگ کردن رهبری و کنترل فعالیت‌های مختلف جهت نیل به هدفی مشخص تعریف می‌کنند (باقری، مصباح‌الهدی (۱۳۸۳)، برخی دیگر مدیریت را مترادف با رشد می‌دانند و در تعریف آن می‌نویسند:

رشد یعنی اینکه انسان توانایی اداره و نگهداری و بهره‌برداری از سرمایه‌ها و امکانات مادی یا معنوی را که به سپرده شده است داشته باشد. لذا وقتی که رشد مطرح باشد اداره و نگهداری انسان دیگری به ذهن‌خطور می‌کند که آن را مدیریت یا رهبری می‌نامند (مطهری، ۱۳۷۲، ص ۵۲).

۲.۲ بحران و بحران سیاسی

منشأ پیدایش واژه بحران «دانش پزشکی» می‌باشد (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۳، ص ۴۳۹۰) با این وجود، امروزه این واژه در علوم نظری و عملی بسیاری مورد استفاده قرار گرفته است. هر دانشی بر اساس رسالت و اهدافی که دنبال می‌کند، معنای خاص و منحصر به فردی را از این واژه ارائه می‌نماید؛ برخی بحران را حادثه‌ای می‌دانند که به سردرگمی و حیرت افراد می‌شود و قدرت واکنش منطقی را از آنها سلب می‌کند و تحقق اهداف آنها را به خطر می‌اندازد (ر.ک: طبرسا، غلامعلی، ۱۳۸۴، ص ۴۵).

برخی دیگر بحران را نیز به هرگونه وضعیت غیرعادی و شکننده را که موجب می‌شود بر ساختارها و چهارچوب‌ها و قالب‌های کلی پدیده مورد نظر آسیب وارد آید، بحران تلقی کرده‌اند. (ناطق الهی، ۱۳۸۱، ص ۴۰).

۳.۲ مدیریت بحران

مدیریت بحران ترکیب از دو واژه «مدیریت» و «بحران» است که تعریف‌های مختلفی برای آن ارائه شده است. برخی آن را با توجه به گستره مفهومی این واژه هرگونه تمهید برای پرهیز از بحران، جستجو متفکرانه بحران و خاتمه مهار بحران در راستای تأمین منابع را مدیریت بحران نامیده‌اند (هرسیوو کارون، ۱۳۷۸، ص ۱۷). و برخی آن را برنامه‌ای برای کاهش ظرفیت خرابی و در برخی موارد حذف عوامل ایجادکننده بحران و خرابی معرفی می‌کنند (وردی‌نژاد، فریدون و بهرامی رشتیانی، شهلا، ۱۳۸۸، ص ۵۹). از این رو مدیریت بحران، ابعاد گوناگون و گسترده‌ای دارد با همه این تعاریف برای مدیریت بحران، آنچه در مدیریت بحران باید مورد توجه قرار گیرد، اقداماتی است که باید در این فرآیند به کار گرفته شود.

۳. روش‌های معرفتی امام علی (ع) در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی

منظور از روش‌های معرفتی روش‌هایی است که امام (علیه‌السلام) می‌خواهد آگاهی‌ها و اطلاعات لازم برای مسایل و اوضاع سیاسی و اجتماعی و عوامل بحران‌زا به مردم بدهد تا مردم بخواهند آگاهی و شناخت بیشتری به اوضاع سیاسی و اجتماعی، عوامل بحران‌زا پیدا کنند که مهم‌ترین آنها عبارتند:

۱.۳ تبیین باورها و اعتقادات حتی در گرما گرم جنگ

یکی از مهم‌ترین روش‌های امام علی(علیه‌السلام) همواره بویژه در هنگام بحران‌ها و جنگ تبیین باورها و اعتقادات مردم بود. چنانکه در بحبویه جنگ به مرد عربی که در باره توحید و واحد بودن خدا سؤال می‌کند مفصلاً پاسخ می‌دهد:

ای اعرابی! اینکه می‌گوئیم خدا واحد است چهار معنی می‌تواند داشته باشد که دو معنی آن در باره خدا صحیح نیست، و دو معنی آن صحیح است. اما آن دو که صحیح نیست: وحدت عددی است این برای خدا جائز نمی‌باشد (بگوئیم او یکی است و دو تا نیست، زیرا مفهوم این سخن آن است که دومی برای او تصور می‌شود ولی وجود ندارد، در حالی که مسلماً برای ذات بی‌نهایت حق دومی تصور نمی‌شود) چرا که چیزی که ثانی ندارد داخل در باب اعداد نمی‌شود، آیا نمی‌بینی که خداوند کسانی را که گفتند: ان الله ثالث ثلاثة (خدا سومی از سه نفر است) تکفیر کرده؟ دیگر از معانی واحد که بر خدا روا نیست این است که به معنی واحد نوعی باشد، مثل اینکه می‌گوئیم فلان کس یکی از مردم است، این نیز بر خدا روا نیست (چرا که خدا نوع و جنسی ندارد) مفهوم این سخن تشبیه است و خدا از هر گونه شبیه و نظیر برتر و بالاتر است. اما آن دو مفهومی که در باره خدا صادق است نخست اینکه گفته شود خداوند واحد است، یعنی در اشیاء عالم شبیهی برای او نیست، آری پروردگار ما چنین است. دیگر اینکه گفته شود پروردگار ما احدی المعنی است یعنی ذات او تقسیم‌پذیر نیست، نه در خارج و نه در عقل، و نه در وهم، آری خداوند بزرگ چنین است (ر.ک: صدوق (ابن‌باویه)، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۸۳).

و نیز در آموزه‌های علوی، یاد مرگ و معاد باوری به ویژه در هنگام جنگ و نبرد بسیار دیده می‌شود. چنانچه در جنگ با خوارج پس از پافشاری خوارج در شورش‌گری به قرارگاه‌شان رفت پس از تبیین سیاست‌های استعماری قرآن بر سر نیزه کردن و هدف مبارزه با شامیان، آنان را به یاد مرگ و معاد انداخت. فرمود:

هر مردی از شما که هنگام ملاقات دشمن قوت قلب (دلیری) در خود احساس می‌نماید و در یکی از برادرانش خوف و ترس را مشاهده نمود، باید به سبب برتری و دلیری که خداوند به او عطا فرموده دشمن را از برادرش دفع نماید همان‌طور که از خود دفع می‌نماید، پس (نگوید به من چه هر کس باید از خود دفاع نماید و بر ترسناک سزاوار است دشمن مسلط گردد، زیرا) اگر خواست خدا بود او را هم (شجاع و ترس) مانند او قرار می‌داد (پس چون او را دلیر فرموده به شکرانه این نعمت عظمی باید به وظیفه خود یعنی جلوگیری از هجوم دشمن بر شخص ناتوان و ترسنده قیام کند، و به کشته‌شدن در این راه

اهمیت ندهد، زیرا مرگ با شتاب طلب کننده است (همه را دریابد) ایستنده (دلیری که از ترس کشته شدن در چنین وقتی از برادر خود دفاع نمی نماید) از چنگش بیرون نرفته، و گریزان از آن، آن را عاجز و ناتوان نمی گرداند (و چون فرار و رهایی از آن میسر نیست گرامی ترین مرگ کشته شدن است (زیرا باعث بقای نام نیک در دنیا و ثواب در آخرت است) سوگند به آن که جان پسر ابوطالب به دست او است هزار ضربت شمشیر بر من آسان تر است از جان دادن بر بستری که در غیر طاعت خدا باشد (زیرا درد شمشیر الم دنیوی است که زائل می گردد، ولی مردن بر چنین بستری عذاب همیشگی در پی خواهد داشت (سیدرضی، ۱۳۸۳، خطبه ۱۲۲).

۲.۳ آگاهی بخشی سیاسی و اجتماعی مردم

یکی از بنیادی ترین دلایل مخالفت با امام علی (علیه السلام) ناآشنایی مردم با آموزه های دینی، فقر فرهنگی، تحجر و قشری گری بود که بخش عمده ای از آنها ریشه در سیاست های نادرست خلفای پیشین داشت. جهل نادانی به حدی رسیده بود که مردم شام نماز جمعه را در روز چهارشنبه به جا آورند و معاویه این گونه جهالت و نادانی پیروانش را به رخ امام علی (علیه السلام) می کشاند و به او هشدار می دهد که با چنین کسانی به نبرد با وی خواهد آمد (مسعودی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۲). برای اساس حضرت با وجود مشکلات و مسائل فراوانی که در دوران حکومت خود داشت همواره در صدد آگاهی بخشی سیاسی. اجتماعی در ابعاد مختلف داشته است که مهم ترین آنها شناخت دشمن بود. دشمن شناسی در نظر ایشان آنقدر با اهمیت است که آن را رمز بینش می داند و تأکید می کند که دشمن همواره در کمین نشسته است و باید مراقب و هوشیار بود: «لَا تَأْمَنُ عَدُوًّا وَ إِن شَكَرْ؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۴۰)؛ از هیچ دشمنی ایمن مباش، اگر چه سپاسگزاری کند». و در جای دیگر می فرماید: باید پیوسته دشمن را زیر نظر داشت، اگر لحظه ای از دشمن غفلت کنیم، آسیب های فراوانی از ناحیه دشمن وارد می شود: «مَنْ نَامَ عَنِ عَدُوِّهِ أَنْهَتَهُ الْمَكَائِدُ (همان)؛ کسی که از دشمن غفلت کند، حيله ها و كيدهای دشمن بیدارش خواهد ساخت». و در سفارش به مالک اشتر در پذیرش صلح شرافتمندانه می فرماید: «زنهار، زنهار، سخت از دشمنت پس از پذیرش صلح برحذر باش، چرا که دشمن گاهی نزدیک می شود که غافلگیر سازد. بنابراین دوراندیشی را به کار ببند و خوش بینی را متهم کن» (سید رضی، ۱۳۸۳، نامه ۵۳). و مهم ترین ویژگی خود را هوشیاری در برابر دشمن می داند: «به خدا سوگند من همچون کفتار نیستم که با ضربات آرام و ملایم در برابر لانه اش به خواب رود تا صیاد به او رسد و دشمنی که در کمین او است غافلگیرش کند

تحلیلی از روش‌های امام علی(ع) در مدیریت بحران‌های ... (عنایت شریفی) ۱۵۹

(من غافلگیر نمی‌شوم) (سید رضی، ۱۳۸۳، خطبه ۶). از این سخن فهمیده می‌شود کسانی که فرصت‌های زودگذر را با خوش‌باوری‌ها یا ضعف و سستی یا تردید و تأمل از دست می‌دهند، هم چون کفتارند، به خواب می‌روند و در خانه و لانه خود به دام می‌افتند و مقاومتی نشان نمی‌دهند.

۳.۳ افشاگری سیاسی در خصوص مخالفان و دشمنان

یکی از اقدامات اساسی امام علی(علیه‌السلام) افشاگری در برابر فریب‌های راهبردی دشمنان و مخالفان می‌باشد. دشمنان و مخالفان حضرت به فریب‌های راهبردی مختلفی همچون؛ طرح شعار خونخواهی قاتلان عثمان، استفاده ابزاری از چهره شناخته شده همانند عایشه همسر پیامبر، استفاده ابزاری از مقدسات مانند برسر نیزه کردن قرآن از سوی معاویه و... استفاده کردند ولی حضرت با افشاگری خود تمام روش‌های دشمن که شامل شایعه‌سازی، برجسته‌سازی، قبح‌زدایی، ابهام‌زدایی و... را بر ملا می‌سازد. تا افکار عمومی نسبت به نظام اسلامی مخدوش نشود چنان‌که در قبال طرح راهبردی خونخواهی قتل عثمان که توسط مخالفان برای ضربه زدن به ساحت ولایت حضرت بیان شده بود حضرت در موارد متعدد خود را از قتل عثمان تبرئه و فریب راهبردی دشمن را افشا می‌نماید از جمله در نامه ۳۱ نهج البلاغه خواست روشن کند که طلحه و زبیر و عایشه که قتل عثمان را بهانه‌ای برای شورش بر ضد امام(علیه‌السلام) و به راه انداختن مقدمات جنگ جمل به همدستی عایشه به راه انداختند، خودشان در قتل او شریک بودند در حالی که ایشان تا آنجا که ممکن بود از وی دفاع کرد.

و نیز در قبال فریب استفاده ناکتین از شخصیت همسر پیامبر در نامه‌های خود از این موضوع پرده برداری و فریب شوم ناکتین را بر ملا می‌سازد. و در قبال استفاده ابزاری از مقدسات، در موارد متعددی به این موضوع پرداخته و نیرنگ معاویه را بر ملا می‌سازد (ر.ک: سیدرضی، ۱۳۸۳، خطبه ۱۲۲ و حکمت ۱۹۸).

امام برای آگاهی دادن به مردم نسبت به سران شورشگران بصره، فرمود:

أَلَا وَإِنَّ الشَّيْطَانَ قَدْ جَمَعَ حِزْبَهُ وَاسْتَجَلَبَ حَيْلَهُ وَرَجَلَهُ، وَإِنَّ مَعِيَ لِبَصِيرَتِي مَا لَبَسْتُ عَلَى نَفْسِي وَلَا لُبْسَ عَلَيَّ. وَإِيْمُ اللَّهِ لَأُفْرِطَنَّ لَهُمْ حَوْضًا أَنَا مَا تَحُهُ لَأَ يَصْدُرُونَ عَنْهُ وَلَا يُعْوَدُونَ إِلَيْهِ (سید رضی، ۱۳۸۳، خطبه ۱۰): آگاه باشید که شیطان حزب خود را جمع کرده، و سواره و پیاده‌های لشکر خود را فراخوانده است، اما من آگاهی لازم به امور را دارم، نه حق را پوشیده داشته‌ام، و نه حق بر من پوشیده ماند، سوگند به خدا، گردابی برای آنان به وجود

آورم که جز من کسی نتواند آن را چاره سازد، آنها که در آن غرق شوند، هرگز نتوانند بیرون آیند، و آنها که گریختند، خیال بازگشتن نکنند.

۴.۳ پاسخ به شبهات حتی در گرماگرم جنگ

شبهه به معنای شباهت دو یا چند چیز به یکدیگر به مناسبتی در شکل، صورت و معنا به نوعی که تمییز یکی در دیگری مشکل باشد (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۶، ص ۱۱). امام علی (علیه‌السلام) در معنای شبهه می‌فرماید: «وَ إِنَّمَا سُمِّيتِ الشُّبُهَةُ شُبُهَةً لِأَنَّهَا تُشْبِهُ الْحَقَّ» (سید رضی، ۱۳۸۳، خطبه ۳۸)؛ شبهه از این نظر شبهه نامیده شده که شبیه و مانند حق است.

و در باره ریشه های شبهه می‌فرماید:

الشُّبُهَةُ عَلَى أَرْبَعِ شُعَبٍ إِعْجَابٌ بِالزَّيْنَةِ وَ تَسْوِيلُ النَّفْسِ وَ تَأْوِيلُ الْعُوجِ وَ لَبْسُ الْحَقِّ بِالْبَاطِلِ (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۳۹۱)؛ و شبهه دارای چهار شعبه است؛ شگفتی به آرایش‌های (نظریات)، خود آرائی خویش (به باطل‌ها)، توجیه کجی‌ها و لباس حق به باطل پوشاندن.

حضرت در سخنی شبهه افکنان و جاهلان عالم نما را منفورترین خلایق خدا در روی زمین معرفی می‌نمایند (ر.ک: سید رضی، ۱۳۸۳، خطبه ۱۷).

براین اساس یکی از مهم‌ترین اقدامات حضرت در رفع بحران‌ها، شبهه زدایی و پاسخ‌گویی به شبهات بوده است، چنانکه در میدان جنگ از امام (علیه‌السلام) در باره توحید سؤال کردند و ایشان بلافاصله پاسخ دادند (ر.ک: صدوق (ابن‌باویه)، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۸۳). نمونه دیگر آن در آن هنگام به سبب جنگ جمل به بصره رسیده بودند، جمعی از اهل بصره سفیری را نزد حضرت فرستادند تا حقیقت امر برایشان معلوم شود و شبهه از قلب‌شان بیرون شود و تشخیص دهند از میان حضرت و اصحاب جمل کدام‌شان برحقند. حضرت فرستاده ایشان را پذیرفت و با او به گونه‌ای صحبت نمود که دریافت امام برحقند نه اصحاب جمل (سید رضی، ۱۳۸۳، خطبه ۱).

۴. روش‌های عاطفی

مراد از روش‌های عاطفی؛ روش‌هایی است که امام (علیه‌السلام) می‌خواهد با کاربری آنها از عواطف و گرایش‌های روحی و روانی عوامل بحران‌ساز در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی استفاده نماید. که مهم‌ترین آنها عبارتند از:

تحلیلی از روش‌های امام علی (ع) در مدیریت بحران‌های ... (عنایت شریفی) ۱۶۱

۱.۴ محبت و مهرورزی

امام علی (علیه‌السلام) یکی از بهترین روش‌های ارتباطی را دوستی ورزیدن و مهرورزی می‌داند (سیدرضی، ۱۳۸۳، حکمت ۱۴۲). و اهمیت مهرورزی به مردم به حدی است که بنا بر فرمایش ایشان، دین خدا براساس مهر و محبت بنا شده است (سیدرضی، ۱۳۸۳، خطبه ۱۹۸). براین اساس یکی از مهم‌ترین روش‌های عاطفی حضرت در قبال مخالفان و دشمنان که برخاسته از عدالت ایشان می‌باشد محبت و مهرورزی می‌باشد و آنها توانستند در زندگی خود معنا و مفهوم محبت واقعی را دریابند. نمونه‌های فراوانی از محبت و مهرورزی حضرت نسبت به دشمنان وجود دارد همانند عفو عمومی مردم بصره پس از جمگ جمل (بیهقی، ۱۴۱۴ق، ۳۱۴ و مفید، ۲۴۵، ۱۳۶۷)، آزاد گذاشتن آب فرات بر روی لشکریان معاویه (ر.ک: سید رضی، ۱۳۹۳، خطبه ۵۱) و مسعودی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۳۸۶)، مهرورزی حضرت نسبت به قاتلش (رمزی اوحدی، ۱۳۷۹، ص ۴۴۲)، محبت حضرت نسبت به اسیرانی که با حضرت جنگیدند و در زندان به سر می‌بردند (دشتی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۲۴۳)

۲.۴ رفق و مدارا با مخالفان

رفق در لغت به معنی مهربانی، نرمی نمودن با کسی و ملایمت کردن است (دهخدا، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۵۵۹) و «مدارا» نیز به معنای رفتار ملایم آمده است. (طریحی، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۲۹). در اصطلاح از رفق و مدارا نیز همان معنای لغوی مقصود است. رفق و مدارا یعنی پرداختن کمترین هزینه برای دفع دشمن و تبدیل معاند به مخالف و مخالف به موافق. رفق و مدارا در جایی است که شخص قادر به رفتار خشونت‌آمیز است ولی در عین حال با مخالفین از در مسالمت و مهر وارد می‌شود و با مدارا برخورد می‌کند. براین اساس یکی از روش‌های امام (علیه‌السلام) در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی رفق و مدارا با مخالفان بوده است. چنانکه ایشان از فایده محبت کردن به دشمن را در جمله‌ای کوتاه اما پر مفهوم فرمود: «آنکه دشمنش را اصلاح کند بر جمعیت خود افزوده است (محمدی ری شهری و مهریزی، ۱۳۸۱، ص ۳۵۲). در زندگی امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) نمونه‌های زیادی از رفق و مدارا می‌توان مشاهده کرد. یکی از این موارد مدارای حضرت با عایشه است. حضرت بعد از پیروزی بر اصحاب جمل عایشه را (که از بانیان جنگ جمل بود) با همراهی برادرش محمد بن ابی بکر به مدینه فرستاد. (بلعمی، ۱۳۷۸، ج ۴، ص ۶۳۳) همین رفتار حضرت سبب شد که عایشه همواره از کرده خویش پشیمان باشد و بگوید: ای کاش سالها پیش از این مرده بودم

(طبری، ۱۳۷۵، ج ۶، ص ۲۴۶۹ و ج ۳۲، ص ۲۷۴). نمونه دیگرش مدارای حضرت با خوارج بود که در ابتدا با مدارا رفتار کرد، با اینکه آن حضرت را کافر می‌دانستند، ولی امام مزاحم آنها نمی‌شد و حتی حقوق آنها را از بیت‌المال قطع نکرد. اما بعد از اینکه آنها دست به شورش زدند و امنیت راه‌ها را سلب کردند و غارتگری و آشوب پیشه ساختند، علی (ع) آنها را تعقیب کرد و در نهروان رو در روی آنان قرار گرفت (مطهری، ۱۳۸۱، ص ۱۴۲-۱۴۳).

۳.۴ عفو و بخشش مخالفان

عفو و بخشش یکی از با ارزش‌ترین فضیلت اخلاقی به شمار می‌رود حضرت اهمیت آن را در میان ارزش‌ها همچون تاج می‌خواند: «الْعَفْوُ تاجُ الْمَكَارِمِ؛ عفو و گذشت تاج فضایل اخلاقی است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ج ۱، ص ۱۴۰). می‌دانیم تاج هم نشانه عظمت و قدرت است، و هم زینت، و بر بالاترین عضو بدن یعنی سر گذاشته می‌شود، این تعبیر نشان می‌دهد که عفو و گذشت در میان همه فضایل اخلاقی موقعیت خاصی را دارد. در مقام کردار نیز نمونه‌های متعددی از مدارا، عفو و گذشت و صلح طلبی ایشان را در دوران خلافتش می‌توان شاهد بود که هر یک نشان از اعتقاد عمیق ایشان به این خصایل والای انسانی است. و نیز پس از جنگ جمل در نامه به شکست خوردگان جنگ، نرمش و ترحم بر مغلوب را از یاد نبرده، قبل از تهدید ایشان اعلام کردند که از گناه ایشان گذشتند و فراری‌هایشان را امان دادند. با این کار هم عطوفت اسلامی را جریان داده، روزنه‌ای برای بازگشت مخالفان به راه حق را باقی گذاشتند و هم چهره مهربان اسلام را به ناظران نشان دادند و هم آرامش را به محیط جامعه اسلامی بازگرداندند.

در نامه‌ای دیگر که به عبدالله بن عباس والی بصره نوشتند وی را از درستی و زخم زبان به مردم بصره که غالباً از بنی‌تمیم و پیروان عائشه در جنگ جمل بودند بازداشت، به نیکوئی کردن نسبت به آنها امر می‌نماید. ایشان دلیل این دستور را جلوگیری از بدبینی آنها به رهبرشان یعنی امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) و ممانعت از شورش مجدد بیان می‌فرمایند. (سیدرضی، ۱۳۸۳، نامه ۱۸)

ناکثان و در رأس آنان طلحه و زبیر بعد از فرار از حکومت علوی، شهر بصره را تصرف و جمعی از مأموران بیت‌المال را به قتل رساندند و با نامه پراکنی درصدد جنگ با امام برآمدند. حضرت با این وجود طی نامه‌های متعددی از آنان خواست دست از خطا برداشته و به آغوش حکومت عدل علوی برگردند. زبیر بعد از ملاقات با امام (علیه‌السلام) از جنگ برگشت؛ اما

تحلیلی از روش‌های امام علی (ع) در مدیریت بحران‌های ... (عنایت شریفی) ۱۶۳

دیگر سران ناکثان، از جمله طلحه، عایشه و مروان بر موضع باطل و مجاربه خود باقی ماندند. آنان در جنگ شکست خوردند، طلحه کشته شد و عایشه و مروان و دیگر سران مجاریبان به اسارت درآمدند.

۴.۴ موعظه و نصیحت

موعظه عبارت است از سفارش به تقوا و ترغیب به طاعت‌ها و پرهیز از گناهان و بر حذر داشتن از اینکه کسی فریب دنیا خورده و دل به زر و زیور آن نبندد (طریحی، ۱۳۶۲، ج ۶، ص ۲۹۲).. هرچند حضرت هر روز و شب کلاس درس داشت که به تبیین معارف الهی و موعظه می‌پرداخت (ر.ک: طبرسی، ۱۳۸۵، ص ۳۰). ولی بیشتر مواعظ آن حضرت در زمانی است که حکومت را در دست گرفته است و مردم بر اثر فتوحات پی‌درپی خلفا، و غنایم بی‌حساب به سوی فساد اخلاقی، دنیاگرایی، تجمل‌پرستی و عصیبت‌های قبیله‌ای گرایش پیدا کردند (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۱۲۸). و در اینجا راهی جز موعظه ندارد و باید به فریاد کسانی که در دریای غفلت غوطه‌ورند و موج حیرانی آنان را فرا گرفته است، رسیده و از این مهلکه خطرناک نجات بخشد و به سوی خیر و سعادت هدایتشان نماید. براین اساس یکی از روش‌های مدیریتی حضرت در بحران‌های سیاسی و اجتماعی موعظه و نصیحت بود. ایشان بارها برای معاویه نیز نامه نوشته (ابتداءً یا در جواب)، راه حق و جایگاه خویش در اسلام و نفوذ شیطان در معاویه و پدران‌ش را به وی گوشزد کرده، او را نصیحت می‌نمایند تا مطیع گشته، از جنگ با حضرت دست بردارد؛ اما این نامه‌ها هیچ تأثیری در وی نداشت. (ر.ک: سید رضی، ۱۳۸۳، نامه ۶ و ۷ و ۹ و ۱۰ و ۱۷ و ۲۷ و ۳۰ و ۳۲ و ۳۷ و ۴۸ و ۴۹ و ۵۵ و ۶۴ و ۶۵ و ۷۳ و ...).

ایشان حتی برای اطرافیان معاویه نظیر عمرو بن عاص نیز نامه فرستاده، ایشان را نصیحت و تهدید می‌نمایند. (ر.ک: سید رضی، ۱۳۸۳، نامه ۳۹، ص ۹۵۴).

و در نامه‌ای خطاب به معاویه می‌نویسد:

ای معاویه گروهی بسیار از مردم را به هلاکت کشاندی، و با گمراهی خود فریبتان دادی، و در موج سرکش دریای جهالت خود غرقشان کردی، که تاریکی‌ها آنان را فرا گرفت، و در امواج انواع شبهات غوطه‌ور گردیدند، که از راه حق به بیراهه افتادند، و به دوران جاهلیت گذشتگان‌شان روی آوردند، و به ویژگی‌های جاهلی خاندانشان نازیدند. جز اندکی از آگاهان که مسیر خود را تغییر دادند، و پس از آن که تو را شناختند از تو جدا شدند، و از یاری کردن تو به سوی خدا گریختند، زیرا تو آنان را به کار دشواری و داشتی،

و از راه راست منحرف‌شان ساختی. ای معاویه در کارهای خود از خدا بترس، و اختیارت را از کف شیطان در آور، که دنیا از تو بریده و آخرت به تو نزدیک شده است (سید رضی، ۱۳۸۳، نامه ۳۲)؛

۵.۴ رعایت مقتضای حال

با دقت در روش‌های امام (علیه‌السلام) نمونه‌های فراوانی را می‌بینیم که رعایت مقتضای حال را مورد توجه قرار داده و با مردم به اندازه عقل و فهم‌شان سخن گفته است. بهترین نمونه آن، سیره عملی آن حضرت است که در زمان حکومت خویش می‌بیند که افکار عمومی بر اثر تبلیغات مسموم، زمینه پذیرش او را ندارد و به دلیل حفظ اسلام و زحمات رسول خدا (صلی الله علیه و آله) آنان را در جهل خود رها ساخته تا به برکت باقی ماندن اساس اسلام، این منکرات برطرف شود.

چنان که در سخنی دردمندانه و سوزناک می‌فرماید:

والیان قبل از من اعمالی را مرتکب شدند که عمداً برخلاف شیوهی رسول خدا (صلی الله علیه و آله) رفتار کردند، پیمان او را شکستند و سنتش را دگرگون کردند، اگر مردم را به ترک این اعمال مجبور کنم، لشکرم پراکنده می‌شوند تا آنکه خود تنها بمانم یا با گروه اندک از شیعیانم ... (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۸، ص ۵۹).

سپس حضرت فهرستی از بدعت‌ها؛ مانند تغییر مقام ابراهیم (علیه‌السلام) از جایگاه خود، غصب فدک، ازدواج‌های غلط ... را بیان می‌کند:

اگر همه این امور را برگردانم همه از اطرافم پراکنده می‌شوند. به خدا سوگند! به مردم فرمان دادم در ماه رمضان جز نماز واجب را به جماعت نخوانند و به آنان گفتم که نماز مستحبی را به جماعت گزاردن، بدعت است، برخی از لشگریانم که در کنار من می‌جنگیدند فریاد کشیدند: ای اهل اسلام، سنت عمر تغیر پیدا کرد، ما را از نماز خواندن در ماه رمضان باز می‌دارند و می‌ترسیدم که در گوشه لشکرم علیه من بشورند و قیام کنند (همان).

۵. روش‌های رفتاری امام علی (علیه‌السلام) در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی

روش‌های رفتاری، روش‌هایی هستند که مستقیماً با رفتار امام (علیه‌السلام) با عوامل بحران‌زا سر و کار دارد و امام (علیه‌السلام) می‌خواهد با استفاده از این روش‌ها، ضمن تغییر و اصلاح

تحلیلی از روش‌های امام علی (ع) در مدیریت بحران‌های ... (عنایت شریفی) ۱۶۵

رفتارهای نامناسب، رفتارهای مطلوب را در وی ایجاد و تثبیت نماید. مهم‌ترین روش‌های رفتاری امام (علیه‌السلام) در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی عبارتند از:

۱.۵ کاربست اصول اخلاقی و ارزشی

کاربست اصول اخلاقی یکی از مهم‌ترین روش‌های حضرت امیر (علیه‌السلام) در دفع بحران‌های سیاسی و اجتماعی می‌باشد و با نگاهی به نامه‌ها و خطبه‌های حضرت این مطلب بدست می‌آید که مسایل اخلاقی برای حضرت بسیار مهم بوده است و سعی می‌کرده است با اخلاق بحران را مدیریت نمایند. این مسأله در سبک و سیره حضرت آنچنان مهم است که از مجموع خطبه‌ها و نامه‌های جمع‌آوری شده در نهج‌البلاغه ۸۶ خطبه از ۲۳۹ خطبه، ۳۱ نامه از ۷۹ نامه یا تماماً مسایل اخلاقی و موعظه است و یا لااقل مشتمل بر یک سلسله مواعظ است. براین اساس مهم‌ترین اصول اخلاقی حضرت در مدیریت بحران‌ها را بکار برده است. در منطق علوی خاستگاه افعال و اقوال حکومتی، عدالت محوری و دوری از ظلم و ستم اجتماعی است. در جریان جنگ جمل و در بحبوحه‌ی کارزار، حضرت از پیاده‌سازی قواعد اخلاقی - اسلامی جنگ غافل نمی‌شود و در توصیه‌های خود به لشکریان مدام یادآور می‌شود که: «ای مردم هر کس را که به جنگ پشت کند مکشید و هیچ زخمی‌ای را مکشید و پرده‌ری مکیند و بر هیچ زنی حمله نبرید و هیچ کشته‌ای را مثله نکنید» (مفید، ۱۳۶۷، ص ۲۰۵).

امام (علیه‌السلام) بر عدم تعرض بر زنان تأکید ویژه مبذول می‌داشت و هشدار می‌داد که مبادا به ایشان خبر رسد که کسی متعرض زنی شده است که او را به‌سان بدترین مردم، کیفر خواهد داد» (طبری، بی‌تا، ص ۵۳۹). شیخ مفید در کتاب الجمل به نقل از «سفیان بن سعد» آورده است که عمار خطاب به امیرالمومنین عرضه داشت:

عقیده شما در مورد اسیر گرفتن زن و فرزندان اینان چیست؟ فرمود: هیچ راهی بر آن نیست و ما فقط با کسانی که با ما جنگ کرده‌اند جنگ کرده‌ایم. که آنان در سرزمین مسلمانان‌اند و همانا فقط کسانی را که با جنگ کرده‌اند و کسانی را که بر ما ستم کرده‌اند کشته‌ایم ولی اموال ایشان میراث کسانی است که مستحق دریافت آنند و ارحام و خویشاوندان ایشانند (مفید، ۱۳۶۷، ص ۲۴۳).

امام (علیه‌السلام) تقید به اخلاق اسلامی در جنگ را لازمه‌ی بهره‌مندی از آداب شریعت برمی‌شمارد، چنانکه حضرت در پاسخ به حرق‌وص که پرسید: ای علی! مردم ما در بصره گمان می‌کنند که اگر فردا بر آنان پیروز شوی، مردان‌شان را می‌کشی و زنان‌شان را به اسارت

می‌گیری! فرمود: «از مانند من واهمه‌ی چنین کارهایی نباشد؛ و آیا این کار سر می‌زند جز از کسی که [از دین خدا] سر باز زده و کافر شده؟! آیا سخن خداوند را نشنیده‌ای که: «لست علیهم بمصیطر - الا من تولى و کفر» (ابن اثیر، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص ۳۳۴). حضرت، رعایت قواعد اخلاقی - اسلامی جنگ را لازمه‌ی بهره‌مندی از روح تعالیم اسلامی بر می‌شمارد و در افق آموزه‌های غنی خود حکام تاریخ را به رعایت این قواعد فرامی‌خواند.

۲.۵ شورا و مشورت

امام علی (علیه‌السلام) با وجود بهره‌مندی از اندیشه‌ی کامل و فکری صائب، از مشورت با دیگران پروا نداشت؛ و در کارها با اهل نظر مشورت می‌کرد. آن بزرگوار با این کار، مسلمانان و یاران خویش را متوجه اهمیت شورا می‌کرد و به آنان می‌آموخت که به این سیره عمل کنند، و در کارهای خویش همواره با صاحب نظران و اهل تجربه مشورت نمایند. مشورت کردن آن حضرت با یاران خویش موجب می‌شد که اندیشه و تفکر در جامعه اسلامی رشد کند، و صاحب نظران و اهل اندیشه جایگاه واقعی خویش را بیابند. ایشان به یاران خویش سفارش کرده است که از مشورت دادن به ایشان پروا نکنند و همواره نظریات خود را به ایشان منتقل نمایند. آن حضرت خطاب به اصحاب خویش می‌فرماید: «لَا تَكْفُؤْا عَن مَقَالَتِهِ بِحَقٍّ أَوْ مَشُورَةٍ بَعْدَلٍ (سید رضی، ۱۳۸۳، خطبه ۲۱۶)؛ از گفتن سخن بحق یا مشورت عادلانه، خودداری نکنید».

از نمونه‌های مشورت آن حضرت با یاران خویش نظر خواهی ایشان از مهاجرین و انصار قبل از جنگ صفین است. نصر بن مزاحم می‌نویسد: چون علی (علیه‌السلام) آهنگ شام کرد، مهاجران و انصار را فرا خواند و پس از حمد و ثنای الهی فرمود: «بی‌گمان شما کسانی هستید که نظرتان محترم، خردتان ارجمند، سخن‌تان حق و کردار و رفتارتان نیکو است. اکنون آهنگ آن داریم که به سوی دشمن ما و شما رهسپار شویم. پس رأی خویش را در این باره بیان کنید» (منقری، ۱۴۰۴ق، ص ۹۲). از دیگر مواردی که حضرت از تصمیم‌گیری در مورد آن به مشورت با اصحاب و یاران خود پرداخت، چگونگی برخورد با ناکتین (پیمان شکنان) بود. (ر.ک: طبری، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۴۴۵. مفید، ۱۴۱۳، ص ۲۳۹)

۳.۵ قاطعیت در برابر کارگزاران نافرمان

یکی از روش‌های حضرت در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی قاطعیت در برابر کارگزاران نافرمان است همانند؛ برخورد جدی حضرت در قبال ابو موسی اشعری در پی

تحلیلی از روش‌های امام علی(ع) در مدیریت بحران‌های ... (عنایت شریفی) ۱۶۷

مخالفت‌های وی به عنوان حاکم کوفه در جریان واقعه جمل (ابن ابی‌الحدید، ۱۳۶۳ ق، ج ۱۴، ۸: مفید، ۱۳۶۷، ص ۱۴۷). نیز برخوردار حضرت در قبال نافرمانی اشعث بن قیس می‌باشد که او را انتخاب بین شمشیر یا ادای تعهدات مخیر گذاشت (محمدی ری‌شهری و مهریزی، ۱۳۸۲ ش، ص ۸۹).

در نمونه دیگری آنگاه که حضرت خیانت ابن هرمه - مأمور بازار اهواز - را دریافت کرد، به رفاعه چنین نوشت:

هنگامی که نامه‌ام را خواندی، ابن هرمه را از بازار برکنار کن و او را به خاطر حقوق مردم از کار بازاری و سپس زندانی نما و خبر آن را اعلام عمومی کن و به کارگزارانت بنویس و نظرم را به آنان ابلاغ نما. درباره‌ی ابن هرمه، غفلت یا کوتاهی نکن که نزد خداوند، هلاک شوی و من هم به بدترین شیوه برکنارت خواهم کرد که از این کار، تو را به خدا پناه می‌دهم... (تمیمی آمدی، ۱۳۸۹ ق، ج ۲، ص ۵۳۲).

۴.۵ پایبندی به تعهدات و قراردادهای

یکی از بزرگترین و مهم‌ترین فضائل اخلاقی که در حوزه‌ی سیاست و قدرت سیاسی نیز اهمیت فوق‌العاده‌ای می‌یابد مسأله تعهدات و ضرورت پای بندی به تعهدات است که تعبیر حضرت علی (علیه‌السلام) در میان واجبات الهی هیچ‌واجبی به اهمیت وفای به عهد و پیمان وجود ندارد. (سید رضی، ۱۳۸۳، خطبه ۱۹۷).

در دین اسلام و حقوق اسلامی نیز در حوزه مسائل اجتماعی و سیاسی هیچ اصلی مهم و فراگیری همچون اصل وفای به تعهدات و قراردادهای وجود ندارد. این اصل یک اصل عام، جهان شمول و عقلانی است که اسلام نیز آن را تایید و تحکیم نموده است.

از آنجا که از منظر حضرت مسأله وفای به عهد و پیمان و پایبندی به آن نقش مهمی در جهان دارد با ذکر چند دلیل بر آن تأکید می‌فرماید و بیان می‌دارد که همه مردم جهان در اعصار گذشته وفای به عهد و پیمان را که در میان قبایل و کشورها بسته می‌شد را لازم می‌شمردند و مخالفت با آن را ننگ می‌دانند

ای مردم وفا همراه راستی است، که سپری محکم‌تر و نگهدارنده‌تر از آن سراغ ندارم. آن کس که از بازگشت خود به قیامت آگاه باشد خیانت و نیرنگ ندارد. اما امروز در محیط و زمانه‌ی زندگی می‌کنیم که بیشتر مردم حيله و نیرنگ را، زیرکی می‌پندارند، و افراد جاهل آنان را اهل تدبیر می‌خوانند. چگونه فکر می‌کنند خدا بکشد آنها را چه بسا شخصی

تمام پیش آمده‌های آینده را می‌داند، و راه‌های مکر و حيله را می‌شناسد ولی امر و نهی پروردگار مانع اوست، و با اینکه قدرت انجام آن را دارد آن را به روشنی رها می‌سازد، اما آن کس که از گناه و مخالفت با دین پروا ندارد از فرصت‌ها برای نیرنگ بازی، استفاده می‌کند. (سید رضی، ۱۳۸۳، خطبه ۴۱).

به نظر می‌رسد امام (علیه‌السلام) در این خطبه به سه نکته مهم اشاره می‌کند: نخست از اهمیت وفا و صدق و راستی سخن می‌گوید و پیمان‌شکنان را سخت مورد ملامت قرار می‌دهد دیگر این که بر خلاف آنچه پیمان‌شکنان نادان می‌پندارند، حيله‌گری و نیرنگ و خیانت و تزویر دلیل بر هوش و خردمندی نیست خردمند و هوشمند و زیرک کسی است که در همه‌جا پایبند به عهد و صداقت و طرف‌دار پیمان‌های خویش باشد و در نکته سوم به اهمیت بهره‌گیری از فرصت‌ها در مسیر اجرای اوامر الهی و وفای به عهد و پیمان را اشاره می‌فرماید. در این خطبه وفای به عهد را سپری محکم می‌شمرد و در واقعه بیان می‌دارد که یکی از مهم‌ترین آثار و برکات دنیوی وفا به عهد است که آن را به‌عنوان محکم‌ترین سپر معرفی می‌کند؛ زیرا اساس زندگی اجتماعی، تعاون و همکاری و اعتماد متقابل مردم به یکدیگر و پایبندی به قراردادها و تعهدات فردی و اجتماعی است که اگر پایه‌های آن متزلزل شود چیزی جای آن را نمی‌گیرد. به تعبیر دیگر اگر سرمایه اعتماد وجود داشته باشد، فقدان سرمایه‌های دیگر قابل حل است ولی اگر سرمایه اعتماد نباشد وجود دیگر سرمایه‌ها سودی نمی‌بخشد و اصولاً پایه اصلی دین را وفای به پیمان‌ها و تعهدات تشکیل می‌دهد.

۵.۵. مواجهه با بدعت‌گذاری

بدعت در اصطلاح عبارت است از عملی که اصل و پایه‌ای در شریعت نداشته باشد، یا وارد ساختن چیزی در دین که جزء دین به شمار نمی‌رود. (شهیدثانی، ۱۳۹۸ق، ج ۱، ص ۵۸۱) برخی دیگر بدعت را اعم از زیاد کردن چیزی در دین یا کم کردن از آن دانسته‌اند (علم‌الهدی، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۲۶۴).

خطر بدعت در دین آن قدر زیاد است که با بروز هر کدام از آن، یکی از احکام و یا آموزه‌های دینی از جامعه رخت بر می‌بندد چرا که هدف اصل هر بدعت، مقابله با یک آموزه صحیح اعتقادی است.

امام علی (علیه‌السلام) در زمان حکومتش بدعت را مقدمه فتنه‌انگیزی معرفی می‌کند و پس از پایان جنگ صفین و ماجرای حکمیت در شهر کوفه فرمود:

تحلیلی از روش‌های امام علی (ع) در مدیریت بحران‌های ... (عنایت شریفی) ۱۶۹

همانا جز این نیست که شروع بروز فتنه‌ها، پیروی از هوای نفس و بدعت‌هایی است که گذاشته می‌شود. سخنانی که قرآن با آن مخالف است و گروهی [با هوای نفس و یا بدعت] بر گروه دیگر سلطه و ولایت پیدا کرد که برخلاف دین خداست. (سیدرضی، ۱۳۸۳، خطبه ۵۰).

براین اساس یکی از مهم‌ترین مشکلات امام (علیه‌السلام) پس از رسیدن به خلافت انحرافات دینی و بدعت‌هایی بود که توسط خلفای پیشین در جامعه به وجود آمده بودند برخی از این بدعت‌های دینی و عبادی بودند همانند؛ منع کتابت احادیث پیامبر (صلی الله علیه و آله)، مصلحت‌گرایی در تشریح احکام با وجود قرآن و سنت، ممنوعیت عمره تمتع، نکاح تمتعه، اقامه نماز تراویح به دستور خلیفه دوم، حذف جمله «حی علی خیر العمل» در اذان و، برخی دیگر سیاسی و اجتماعی که مهم‌ترین آنها در ابتدای حکومت حضرت امیر تبعیض اجتماعی و قوم‌گرایی سیاسی می‌باشند. در تبعیض اجتماعی همانند؛ کمتر دادن حقوق موالی نسبت به عرب‌ها (ابن ابی الحدید، ۱۳۷۳، ج ۸، ص ۱۱۱) ممنوعیت ورود عجم‌ها به مدینه (مسعودی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۳۲۰)، ممنوعیت ازدواج عرب‌ها با عجم‌ها (فضل بن شاذان، ۱۳۶۳، ص ۲۸۱) و و نیز در قومیت‌گرایی فرمانداران و حاکمان ناصالح منصوب عثمان بودند که بر محور خویشاوندی بود او پسردهایی خود عبدالله بن عامر بن کریزه را به فرمانداری بصره و برادر خوانده مادری خود ولیدبن عقبه را به ولایت کوفه و پسرعموی خود معاویه ابن ابوسفیان را به ولایت شام ابقا کرد. قومیت‌گرایی عثمان به حدی بود که مهم‌ترین اعتراض محاصره‌کنندگان عثمان این بود که «ولیت علینا سفهاء اهل بیتک (بلاذری، ۱۳۷۲، ج ۵، ص ۵۵۲)؛ هرچا احمقی از اقوامت را را دیده‌ای بر ما امیر قرار داده‌ای». حضرت در اولین اقدام عملی برای اصلاح اوضاع، تمامی کارگزاران عثمانی را عزل نمود فقط ابو موسی اشعری را با وساطت مالک اشتر ابقا شد. و در برابر منع کتابت حدیث پیامبر (صلی الله علیه و آله) ایستادگی نمود و با مصلحت‌گرایی مخالفت کرد (سیدرضی، ۱۳۸۳، خطبه ۸۸). و در اذان خود جمله «حی علی خیر العمل» را اضافه کرد. و در دوران خلافت خود از انجام نماز تراویح نهی می‌کند.

۶.۵ خشونت بجا

امام علی (علیه‌السلام) همانند سایر پیشوایان معصوم (علیهم‌السلام) در برخورد با مخالفان خود نهایت رحمت، عذوفت و مهربانی را به کار می‌گرفتند و برخورد تند و خشن حالت استثنایی دارد و تنها از روی ناچاری انجام می‌شود. نمونه چنین رفتاری در برخورد با خوارج است آنان

با اینکه خشن‌ترین و پرخاش‌ترین افراد نسبت به حضرت بودند و رفتارهای چون؛ برهم زدن نماز جماعت حضرت، اغتشاش در سخنرانی امام (علیه‌السلام)، ناسزاگویی به حضرت و... داشتند حضرت در نهایت بردباری و خویشتن داری و با مهربانی و عطف رفتار می‌کرد و لی مادامی که آنان در صدد سازماندهی برای آشوب و قیام مسلحانه علیه حضرت و حکومت اسلامی بر آمدند علی رغم اینکه حضرت در این مرحله تمام تلاش‌های خود را جهت هدایت خوارج بکارگرفت و ۱۲۰۰۰ نفر از خوارج جدا شدند و ۴۰۰۰ نفر به عناد و لجاجت خود ادامه دادند. (ابن اعثم کوفی، ۴۱۱ق، ج ۴، ص ۱۲۱-۱۲۵). و این این‌افرا به هیچ وجه حاضر به پذیرش سازش نبودند و علیه حضرت و حکومت شورش و قیام مسلحانه کردند و حضرت به ناچار به نبرد با آنها پرداخت.

۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۱. روش‌های امام علی (علیه‌السلام) در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی را می‌توان به سه روش؛ معرفتی، عاطفی و رفتاری تقسیم کرد،
۲. منظور از روش‌های معرفتی روش‌هایی است که امام (علیه‌السلام) می‌خواهد آگاهی‌ها و اطلاعات لازم برای مسایل و اوضاع سیاسی و اجتماعی و عوامل بحران‌زا به مردم بدهد تا مردم بخواهند آگاهی و شناخت بیشتری به اوضاع سیاسی و اجتماعی، عوامل بحران‌زا پیدا کنند. تبیین باورها و جهان بینی، آگاهی بخشی در مسائل سیاسی، افشاگری سیاسی در خصوص مخالفان و دشمنان و پاسخ به شبهات از مهم‌ترین روش‌های معرفتی در سبک مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی امام علی (علیه‌السلام) می‌باشند.
۳. روش‌های عاطفی، روش‌هایی هستند که امام علی (علیه‌السلام) می‌خواهد با کاربست آنها از عواطف و گرایش‌های مخالفان جهت رفع بحران‌های سیاسی و اجتماعی استفاده نماید. محبت و مهرورزی نسبت به مخالفان، عفو و بخشش مخالفان، مدارا با مخالفان و موعظه و نصیحت از مهم‌ترین روش‌های عاطفی حضرت در برخورد با دشمنان و مخالفان می‌باشد.
۴. روش‌های رفتاری، روش‌هایی هستند که مستقیماً با رفتار امام (علیه‌السلام) با عوامل بحران‌زا سر و کار دارد و ایشان می‌خواهد با استفاده از این روش‌ها، ضمن تغییر و اصلاح رفتارهای نامناسب، رفتارهای مطلوب را در آنان ایجاد و تثبیت نماید. کاربست اصول اخلاقی و ارزشی، شورا و مشورت، قاطعیت در برابر کارگزاران نافرمان، مواجهه با بدعت‌گذاری، پایبندی

تحلیلی از روش‌های امام علی(ع) در مدیریت بحران‌های ... (عنایت شریفی) ۱۷۱

به تعهدات و قراردادهای و خشونت بجا از مهم‌ترین روش‌های رفتاری امام(علیه‌السلام) در مدیریت بحران‌های سیاسی و اجتماعی می‌باشند.

کتاب‌نامه

- ابن اعثم کوفی، محمدبن علی(۱۴۱۱ق)، **الفتوح**، چاپ اول، بیروت: دارالأضواء
- ابن ابی‌الحدید، عزالدین ابوحامد عبدالحمید(۱۳۶۳)، **شرح نهج‌البلاغه**، قم: مکتبه آیه العظمی مرعشی نجفی
- ابن منظور، محمدبن مکرم(۱۴۰۵ق)، **لسان العرب**، چاپ اول، بی‌جا، نشر ادب الحوزه،
- باقری، مصباح الهدی(۱۳۸۳)، "جنبه‌هایی از مدیریت بحران پیامبراکرم(ص)"، فصل‌نامه اندیشه صادق، ش ۵، تهران، دانشگاه امام صادق(ع).
- باقی، عبدالرضا؛ شاه‌علی، احمدرضا؛ و تصدیقی، فاطمه زهرا(۱۳۹۵) "اصول و راهبرد امام علی(ع) در مدیریت بحران‌های سیاسی-اجتماعی". فصلنامه مدیریت بحران و وضعیت‌های اضطراری، سال هفتم(۲۷)، ص ۹-۵۰.
- بلاذری، احمدبن یحیی بن جابر(۱۳۷۲)، **انساب الاشراف**، تحقیق سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت: دارالفکر
- بلعمی، محمدبن محمد(۱۳۷۸)، تاریخ‌نامه طبری، تهران: نشر سروش،
- بیهقی، ابوبکر احمد بن‌الحسین (۱۴۱۴ق)، **السنن الکبری**، تحقیق: محمد عبدالقادر عطا، بیروت: دار الکتب العلمیه،
- تمیمی آمدی، عبدالواحدبن محمد(۱۳۶۶)، **غررالحکم و دررالکلم**، قم: دفتر تبلیغات اسلامی،
- حسین‌زاده جاغرق، ابوالحسن(۱۳۹۱). **مدیریت بحران سیاسی در سیره امام خمینی(ره) (بررسی موردی تسخیر لانه جاسوسی)**. تهران: دانشگاه امام صادق(ع).
- دشتی، محمد(۱۳۷۹) **مجموعه الگوهای رفتاری امام علی علیه السلام**، قم: نشر مؤسسه فرهنگی و تحقیقاتی
- دهخدا، علی‌اکبر(۱۳۷۲)، **لغت‌نامه دهخدا**، تهران: انتشارات دانشگاه تهران،
- رمزی اوحدی، محمد رضا(۱۳۷۹)، **هزار و یک داستان از زندگانی امام علی**، چاپ سوم، قم: انتشارات سعید نوین،
- سیدرضی، ابوالحسن محمدبن‌الحسین(۱۳۸۳)، **نهج‌البلاغه**، ترجمه علی دشتی، قم: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین،
- شهیدثانی، زین‌الدین بن علی عاملی(۱۳۹۸ق)، **الروضة البهیة فی شرح المعنة الدمشقیة**، به کوشش سید محمد کلاتر، نجف: نشر جامعه النجف الدینیة

۱۷۲ پژوهش‌نامه علوی، سال ۱۴، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲

صدوق (ابن باویه)، محمد بن علی (۱۳۸۸)، التوحید، ترجمه علی البر میره ای، قم: علویون،
علم الهدی، علامه سید مرتضی (۱۴۱۰ق)، رسائل الشریف المرتضی، قم: نشر دار القرآن الکریم،
طبرسا، غلامعلی (۱۳۸۴)، تبیین شاخص های مدیریت حوادث با رویکرد پیش گیری از وقوع بحران، تهران:
مدیریت.

طبرسی، علی (۱۳۸۵)، مشکوه الابرار، حیدریه، نجف،
طبری، محمد بن جریر، (۱۳۷۵)، تاریخ الطبری، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: نشر اساطیر،
طریحی، فخرالدین (۱۳۶۲)، مجمع البحرین، تهران: المکتبه المرتضویه،
طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۴)، امالی، قم: دارالتقافه،
فضل بن شاذان، (۱۳۶۳)، الايضاح، تهران: انتشارات دانشگاه تهران
کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۵)، اصول کافی، تصحیح و تحقیق علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب
الاسلامیه،

محمدی ری شهری، محمد و مهریزی، مهدی (۱۳۸۱)، سیاست نامه امام علی، چاپ سوم، قم: انتشارات
دارالحديث،

مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار، چاپ دوم، قم: مؤسسه وفا،
مسعودی، علی بن الحسین (۱۴۰۹ق)، مروج الذهب و معادن الجوهر، تحقیق محمد محی الدین عبدالحمید،
بیروت: دار المعرفه

مصطفوی، حسن، ۱۳۶۰، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب
مطهری، مرتضی (۱۳۷۲)، امداد های غیبی در زندگی بشر، تهران: انتشارات صدرا،
مطهری، مرتضی (۱۳۸۵)، سیری در نهج البلاغه، تهران: انتشارات صدرا،
مطهری، مرتضی (۱۳۸۱)، جاذبه و دافعه امام علی (ع)، تهران: نشر صدرا،
مفید، محمد بن محمد، ال جمل و النصره لسید العتره فی حرب البصره، تحقیق: علی میرشریفی (۱۴۱۳ق)، قم:
کنگره شیخ مفید،

مفید، محمد بن محمد (۱۳۶۷ ش)، ال جمل و النصره لسید العتره فی حرب البصره یا نبرد جمل، ترجمه و
تحشیه از محمود مهدوی دامغانی، تهران: نشر نی.

منقری، نصرین مزاحم (۱۴۰۴ق)، وقعه صفین، قم: منشورات مکتب المرعشی النجفی،
ناطق الهی، فریبرز (۱۳۸۱)، مدیریت بحران زمین لرزه در ایران، تهران: انتشارات وزارت خارجه
وردی نژاد، فریدون و بهرامی رشتیانی، شهلا (۱۳۸۸)، مدیریت بحران و رسانه ها، تهران: سمت،
هرسیون، جفری و جان کارون، (۱۳۷۸)، مدیریت استراتژیک، ترجمه بهروز قاسمی، تهران: آبتین